

Trávníček, František

[Gebauerův předpoklad, že ě dalo do češtiny ůa, ůá ...]

In: Trávníček, František. *K střídnicím za praslovanské ě v českém jazyce*. V Brně: Filosofická fakulta, 1923, pp. 22-23

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/126402>

Access Date: 24. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

me S. 224, A. 336, *mňe* S. 216, 218, A. 347; *ce* S. 216 a tak stále; *še* S. 216 a tak stále; *ceře* S. 237, Š. 254; (zlaté) *kače* Š. 330, *dzjevče* S. 229, 247, *dzevče* A. 350, *dzivče* Š. 266, *dzevče* Š. 298.

Za pračeské *a*, *á* (*ia*, *íá*) je ve východní slovenštině skoro veskrze *a* — příklady nebudu uváděti — a jen zřídka *e* (*ě*):

čeladz Š. 310, 327, 328; *ležic* (= ležeti) S. 240, ležel S. 210, 211, Š. 298, 299; *kričec* Š. 293, A. 346, kričel Š. 266, kričela A. 335, 342, kričela Š. 322, kričeli Š. 311, skričel Š. 278, A. 336, skričela A. 351, skričelo A. 350; (hory) *zahučeli* A. 345; *lehčejši* (= adverb.) A. 344, 345, lehčejše viziveňe A. 338. Vedle *kričel* atd. je také *-al*: kričaři S. 212.

8. Gebauerův předpoklad, že *ę* dalo do češtiny *ia*, *íá*, které se dále vyvíjelo jako *ia*, *íá* jiného původu, nedochází potvrzení v jazykových faktech středoslovenských a východoslovenských; aby onen předpoklad mohl být správný, musily by být za *ę* právě takové střídnice jako za *ia*, *íá* a *'a*, *'á* z praslovanského *ja*, *ĵja*. To však, jak jsme viděli, není.

Určuje pračeskou střidnici za *ę* nepřihlíží Gebauer k fonetické povaze jeho. Je tuším nepochybné, že na konci praslovanské jednoty znělo *ę* jako otevřené *ę* nebo *ǣ*; tak si vysvětlíme historické střidnice slovanské, totiž hlásky povahy jednak *e*-ové, jednak *a*-ové. Toto *ǣ* předpokládá Jagić v Arch. XVI (1894), 510, Vondrák ve Vergl. slav. Gr. I (1906), 54, Miletić, Zbornik u slavu Jagića (1908), 696, Rozwadowski, Język polski I (1915), 359 a j.

A tu je potřebí, abychom z *ǣ* vycházeli také při výkladě historických střidnic v českém jazyce. Především se musíme ptáti, není-li toto *ǣ* někde dochováno do dneška. Vidíme, že je, a to v střední slovenštině. Tak v Ratkové (v Gemeru) je *práďú*, *táhajú*, *podákováč sã*, *šťáščja* (= štěstí), *zašãu* (= začal), *pãč*, *vãdnú*, *mãso*, *mã*, *semã*, *sã* — *vãžú*, *vãc*, *hlãďã*, (= 3. os. plur.), *bojã sã*, *robã*, *trãpã*. Sr. u Pastrnka v SlovensPohl. XIII, 552. Bylo by arcíť možné vykládati, že *ę* dalo nejprve *ia*, *íá* a to že se časem změnilo zase v *ã*, *ũ*, ale to by byl tuším výklad méně podobný pravdě, než výklad, že praslovans. *ǣ* trvá v slovenštině po ztrátě nosovosti beze změny.

Všudy tam, kde bývalo původně, se *ã*, *ũ* dochovalo v dolnooravském nářečí, jenže vedle něho je již také *a*, *á*, *ja*, zřídka *e*; viz výše. To lze snadno vysvětliti tak, že zde bývalo veskrze *ã*, krátké i dlouhé, které se změnilo v *a*, *á* (*já*) nebo *e*. To je patrné z okolnosti, že obojí tyto hlásky bývají v témže slově, na př. *maso* : *mãso*, *sa* : *sã*, někdy i ve výslovnosti téže osoby. Přejchod *ã* na jedné straně v *a*, na druhé v *e* (*je*) — a také přechod *ũ* v *á* nebo *já* a *é* nebo *jé* — je dosvědčen

bezpečně jinými slovanskými jazyky. Tak ruština za *ä* z *ę* má *a*, *ja* (я), ku př. *началъ* (= *načelъ*), *мясо* (= *mešo*), srbština *e* (*mêco*); obě střídnice jsou v lužičtině: v dolní *ě* (= praejotované *e*), ku př. *glědaš grěda*, v horní *a*, *ja*, ku př. *hladač, hrjada*. Sr. Mucke, *Histor. u. vergleich. Laut- und Formenlehre* (1891), 72. Přejod *ä* v *e* nebo *a* je zřejmý i jinde v střední slovenštině, kde se tyto hlásky pozorují vedle sebe v týchž nebo podobných případech. Tak se v Kraskově a Lukovišti říká: *žrjebä, najvätsje — pradü, štastje — peť, meso; visjü — drže*. Sr. u Pastrnka v *SlovensPohl.* XIII, 553.

Ve V. Revúci, viz výše sub 7, se v dlouhých slabikách dochovalo *ä*, v krátkých je již *e*. Tento rozdíl mezi krátkými a dlouhými slabikami nedovedeme sice vysvětliti, ale to nemůže býti na závadu výkladu, že *e* je z *ä*. Vímeť z dějin jazykových, že v dlouhých slabikách je často jiný vývoj než v krátkých; připomínám na př. ze slovenštiny, že v krátkých slabikách *ě* ztratilo jotaci (*mesto, seno*), zachovalo ji však v dlouhých slabikách (*miesto, biely*).

Ve spisovné slovenštině je *ä* jen po retnicích, všude jinde *a*, v dlouhých slabikách veskrze *ja*. Místy v lidové mluvě se však místo *ä* vyslovuje *e* (*meso, peť, děveť*). Zase nedovedeme říci, proč se *ä* zachovalo jen po retnicích, ale lze ukázati ku př. na okolnost, že se v češtině po retnicích zachovala jotace při *e* (*pět*), po jiných souhláskách však nikoli, t. j. že retnice jsou jistým jevům fonetickým příznivější než souhlásky ostatní.

Střední slovenština je po této stránce velmi pestrá; až bude důkladně prozkoumána, najde se takových typů, o nichž byla řeč (v dlouhých slabikách *ä* — v krátkých *e*, *ä* jen po retnicích v krátkých slabikách), ještě více a beze vší pochyby se shledá, že je *ä* zachováno veskrze ještě jinde. Ale již z toho, co dnes víme o středoslovenských nářečích, zejména zásluhou Pastrnkovou, je patrné, že rozmanité střídnice jejich vznikly ze starší střídnice jediné, *ä*, *ä*. Někde snad není zcela tak zřejmé jako na př. v nářečí dolnooravském, že různé střídnice vzešly z *ä*, ale tu nesmíme zapomínati, že střední slovenština je jazykový celek a že není možné předpokládati pro různá její nářečí různé původní střídnice.

Také východoslovenské střídnice za *ę*, totiž *e*, *a*, *ja*, lze bez neshody vyvozovati z *ä*. Tak se vysvětlí připomenutý rozdíl mezi střídnicemi za *ę* a za pračeské *a*, *á* (*‘a*, *‘á*) po palatálních souhláskách. Nějaké pravidlo, kdy ve východní slovenštině z *ä* vzešlo *e* a kdy *a*, *ja*, není z dostupného materiálu patrné.

9. Pro střední a východní slovenštinu je tuším nepochybné, že její střídnice za *ę* třeba vyvozovati z *ä*, nikoli *‘a*. Ale také západoslovenské střídnice lze vyvozovati spíše z *ä* než *‘a*. Pro první výklad svědčí